

Mudžiaga tirst biologijas interjais Lietuvos XIX a.

Senais Vilniaus universitetas išauklojo nemaša Lietuvos inteligentų, kurie, iš ušdarius iš universitetų (1832 m.), darbas moklo labai. Kai kurie jis stengis pirsteiti savo šimas Lietuvos laudisais rašydami jėngias moklo luggas gimtąjį dalbą. Jų darbai turi istorines vėhimes Lietuvos kultūrai.

(J. Dagys)

Jurgis Ambraziejus PABRĖŽA (1771 - 1849)

J. P. gimė 1771 m. sausio 15 d. Skuodo parapijoje apie Lenkimus, netoli dabartinės sienos. Stokhyte pradėjo Kretingos vidurinėje mokykloje; toliau mokėsi Lietuvos Vyriausiosios mokykloje Vilniuje.

Savo studijas apjektu J. P. buvo pasivėhęs medicinos moklus, tačiau, darp raso M. Valančius, jis neapribotojė mima moklo šaka, bet mokis įvairių dalykų: istorijos, anatomijos, botanikos, chemijos, chirurgijos, fizikos, jėgimtosios tūris, biologijos ir inventojų rasto. Atrodo, tad aukštojo mokykloje J. P. daugiausia domėno botanikos ir medicinos mokla, nes jis mra laiką rūpinosi augalais ir jis naudojėmu gydymui, toje mityje dirbo ir rasi apie tai 1829 m. mimate laiške prof. J. Wolfgangui Pabrixai

raiso, tad, dar varkas būdamas, jis mīgęs auga-
lus, juos sodindams, pjaunindams ir tyrindams jų
ypatybės. Architektūroje mokytelį kelionę jis klausė bota-
nikos paskaitų ir mokėsi apibūdinti augalus piaspro-
fesorius Špiernagely.

Lietuvos Vyriausiojo mokytelį J. Pabrįa mokėsi
iki 1794 m., tačiau medicinos mokslų netarę. Po Kėnais-
kos mūkilimo darbas mokytelį pakirko. J. Pabrįa
išvažiavo iš Vilniaus ir įstojė į Varnų seminariją.
Ten pirmokys dujus metus, 1796 m. buvo įsivertintas
kuręgu. Iki 1812 metų jis dirbo mikan įvairiose žemai-
tijos vietose, tol, paėlijus mikanai, buvo paskirtas
altarista į Kardinės miestelį, kur įgyveno lektorius me-
tus. Čia J. Pabrįa imon raėyti pirmuosius savo mokslo
darbus iš taikomosios botanikos.

J. Pabrįos gyvenimo tikslas buvo paditi nelaimis
iėtikėms žmonėms. Jis matė, tiek daug tėvėra išmau-
dojama liaudis dėl ligų, dėl mikanėris pagalbos to-
les, ir ryėiai patė grėta deėrgo parėgų eėti ir gydyto-
jo parėgas, panaudodamas šiamė darbe raėstin-
guosius augalus, deėrie jam jau buvo tiek paėsta-
mi iš universiteto studijų laikų. Tačiau šias ži-
rias reikiėjo papildyti, išmėkti gerai paėrintė savo
taėsto raėtinguosius augalus. Naėimėdamas po
žemaitijės lėėmyėes rėikalais, J. Pabrįa tartė tyri-
nėjo tų mētų augalus ir rinkė herbarius. Pakarais
jis studijavo literatūrą, ypaė knėgų šėrenėjimus

29
„Lietuviką“, is rašė pagal jį daugelį aprašė gydymą
nuo įvairių ligų. Kai J. Pabrėža buvo surinkęs jau
daug mokslinių medžiagų ir daugelį paruošęs trūksti
galutinai jį pamačius spaudai, jis, išsibodamas
ramusio šamulio šiam darbui, 1816 m. įstojo į
Bernardinų menamąją knygyną ir gavė toje
Ambrazijaus vardą. Čia jis moki rašius to meno-
lyno įstogų mokytis, trauki kūrėmus ir rašė
botanikos reikalus.

Savo mokslinio darbo tikslą J. Pabrėža nurodė taip:
„Po surinkimo įvairios augimų daugybės, pa-
siskaitydamas įvairiose tabulose rastisvinkes daugon-
tis gi augimų sugadlyvums, tad prie papuošimo
darais, langų ir altorių, tad prie gelbėjimo sveikatos
šmonių ir galvų, tad prie suderijimo ūkininkams,
amatininkams, darbininkams ir malonams, vėnkar-
tė miedamas nukurus augimų ir sodijimus šmonių ir
gyvulių sveikatai, dūmojau sau: ai, taip tai būtų labai
gerai, kad žemaičių ūkininkai pasintų bent įvairius
augimus, o dar neabejotinai, ale tikrai! Tiekart galėtų
sugadlyvautas prie tokio vartojimo dėl sąvų rinkti
ir ant reikalo darot, o sodijančiųjų sergeti.“

Siekdamas padėti lietuviams pasinti augalus, Pabri-
ža imasi rimto ir atrakingo darbo - parašyti botani-
kų („augimų“ ir „žemaičių“ dalis). Kuris tai buvo už-
davinys - parašyti mokslinę knygą tokia dalis, kuria
dar niekas ta tema nebuvo rašęs, kuria nebuvo nei
jokių botanikos terminų, nei mokslinai apdorato au-
galių vardų.

Todit pirmas J. Pabrīsa žingsnis, siekiant
šio tikslo, iš buvę - rinkti augalų vardus iš mada-
yti mokslinius terminus. Pasirūpinamas jo, irai-
vus žemaitijos, iš dalies kurio iš Pūmų rajio-
nus, greta herbarnis mūšragos J. Pabrīsa vėsi-
sinio iš liandies lūpus iš augalų vardus.
Kadangi gyvoji kalboji augalų vardai žymi-
mi dažniausiai vėsi žodžiu, tai, panaudo-
jant tuos vardus augalų sistematika, reiki-
jarengti binarins nomenklaturą linijaus para-
dšiu, duodant vieng paradinims genera, o
antra rūšiai. Vėsiame savo laishe, rašyame J.
Volfgangui, J. Pabrīsa aprašo, kaip jis nuda-
rijo augalų vardus.

"Kai dėl augalų žemaitišks paradinims,
tai žinoma, kad iki šiol beveik niekas iš žė-
maičks nugalvojo apie sisteminis savo trasto au-
galų paradinims. Atrodo, ai pirmas išdėsiu duoti
jėms - genera iš rūšks paradinims: kadangi mūsų
trastas turi labai mašai augalų paradinims, dėl
to iš sutinkamus augalų paradinims vi mēno
nėpalėidau, imdamas daip gentes arba rūšks var-
dų. Tėms augalams, deuse iki šiol neturvojo jokio
paradinimo, turėjan reikinti raigis varda, ar iš
augalo išvaizdos, ar iš netovis, ar iš jo ypatybių."

Faktiškai J. Pabrīsa rankraščiuse juo da-
lins augalų pavinta po deis iš liandies

paimtus vārds (nomen nuncius), kas jraimēse
 rajonēse tas pats augals būv šķirtingai
 vadenamas. Bet būv daug i tokus augals, būv
 paprastam žmogui dašvauvai nēkinta; ah, i
 todēl liandis dalboje jē nēturjo savo parādē-
 nimo. Ii des tokiais atrojais imti paradinimā?
 Rūšis paradinimis J. Pabisa dašvauvai išsien-
 davo iis lotynis talbos, parysānui, Bala. gojins
 (*Anemone nemorosa*), Bala. lieknis (*A. silvestris*),
 Bala. švātikuidis (*A. ranunculoides*). Taisā genis
 paradinimais jē vengi vērstinis arba taltnis
 žodāis. Čia jē dašvāi žodāis paraudoda-
 vo jukultine pame, parysānui, Kēilas
 (*Alopecurus*) - taip būv paradinis dil šio
 augalo žiedyno formas, Sraigi (*Redicago*) - dil
 šio augalo vairs pādalo.

Augaly nomenklaturai J. Pabisa nysān parau-
 doti senovis lietuvis mitologijos vārds. Garben-
 dami gantos jėgas jėgonys laikas, lietuvai
 turjo daugybē dienis, vadinamus jėvovis var-
 dais. Jėvovis būvėsioms, tie varda tapo nēk-
 antalingi i jėvėsioms laikis būv būv vėmėsi.
 J. Pabisai tēlo mintis paraudot tē archyminis
 gyvosios dalbos žodāis fondo augalus paradi-
 nims. Šiame darbe jam padėjo prof. J. Volf-
 gangas i jo duhte. Savo vėbalo "Botanika
 arba Taisius Augmenis" jėvėsi J. Pabisa vėvė:

„... Aleksandra Kolfgang, noris man ni turpinti
nepasistama ir nepasista, meneg suvinkus is is-
rasiusi vardus suuz gadyvus pagorvishus dūrai-
čius žemardishus, tukis man dorancet, kurian
tai vardais yra pramontes rukavios vestis
augimus tame rikale". Taip J. Pabrėžas sud-
arytame botanikos žodyne atkirado tokie auga-
ly vardai, taip Aristėja (Jasionė) - is bė-
vinhytis deivis vardo, Gardunytis (Anthoxan-
thum) - krus ammelis dievaitis, Patimpas
(Hippuris) - krus mūras ir vandenius dūvaras,
Poklius (Nisymbrium) - is posūmus dievo var-
do is tt.

J. Pabrėžas sudaryto botanikos žodyno mūdiaga
parinaudojo P. Statulionis savo „Žodyni“, o miliau -
pie Mykauto Gedūrojo Universiteto Botanikos datus
sudaryta Botanikos žodyno dūmūjo (parimūntas
doc. A. Karilionis), dūri 1938 m. jamais, dūlūmūntū bot-
anikos žodynas.

Salia augaly vardyno J. Pabrėža sudari is morfo-
loginis botanikos terminus žodynas, paradūntū, dūryje
Balserūzynū Bilkau žemayt. dūtingūmū. Jo rankas-
tis, parūstas 1834 m. Kūtingūgi, tūri 305 jst. Tai dūltos
atūmūlgū vūtingas tūrtas, dūris lūgi dūol nūkūmū-
kūvo parūndūntas is nūgrūmūjūmūmū tok dūltas, an-
gūnt botanikos terminus žodynas.

Kūrdūmas botanikos nūmūnklātūg is terminus,
J. Pabrėža dūltū imūmū dūdūgūmū. nūgūmūg mūkūmūg

4

4-

būratinę apie augalų sistematiką, toliau papildomas savo herbariumu rinkimus. Norėdamas gauti mokymis būratinius, jis palaikė ryšius su Vilniaus universiteto profesorais (J. Jundzila, J. Volfgango) ir kitais intelligentes atstovais (tuo J. K. Gintyla, S. Daukantas). Apie J. Pabrįs turėtą ir naudotą mokymų biblioteką prof. B. Huzarevichis, surašęs su ja kėlingos nienachyę, taip rašė:

„Prašydamas tą pačią biblioteką, išsyrk savo intymis perskiliau; Vilniaus universiteto archyve laikus, nes iš lentynų vartojai dalį Jono ir Andriaus Brazdickių, Jundzila, Žilberio, Gorskio ir daugelio kitų vardai. Nisi svarbiausios tos laikus. Išnagrinėjus botanikos vadovai rado tam metui tose lentynose, o tai rado gily. Jūs Pabrįs paruošėms gamtos mokymų sutvarkę, dariau toji bibliotekoje buvo maitai, kas tik būtų distruos flora ir buvo išlenta anais laikus. Ji vėmėmė botanikos darbų patalpoje su mirtinomis K. Linėjaus rankraščiais ir 4 tomais Bluffo ir Fingerhuto flora „Compendium Florae Germaniae“ (1825-1831). Ant daugelio daug patalpoje atsiradę „paaukštota prof. Volfgango“.

Kerbarui rinkti J. Pabrįs atliko daug išvykų. Daugiausia jo išvaikiojotas kėlingos rajonas, paskui Palanga, Darbinai, Laukšėmi, Šventoji, Lenkima, Skuodas, Movidis, Šatis, Aleksandrija, Salantai, Šatikiiai, Plateliai, Tirkšiliai, Žagari, Žarėnai, Laukštis, Plungė, Kartena, Gargšiai, Nižaičiai, Endrijevai, Vėmėmėnai, Švėkina, Naumištis,

Tikrėi, šilgalis is kt. Buvo jis murgys is i latmija; is
cio jis mivi Rucara, Paurupis, Papy.

Suvinhtq herbarq J. Pabizā apdonodavē grynai
mohlriskai, usnaisydarnas herbariniuose lapuose lotyniskas
arba lrtkis kas etiketes is nntarkydarnas juos šermomis.
Lenky profesorius B. Hryniewicki, lenis, 1913 - 1914 m. misē-
darnas Palangoje, aptiko šī herbarq is imi jē tvarkyt,
teigia, kad jame berik nebūz klaidės, kad jo rankys at-
likys savo darbz labai tuopisčiai is nāringai, pagal ty
laiky mohlr lygi. Tai rodo, kad J. Pabizā, dirbys toli
nus kultūros artus is neturys palankus mohlr darbai
nlygy, buvo puikus savo krašto floros žinovas, tikras
mohlrininkas, kurio vardq, B. Hryniewickio žodžiais tavant,
dugrai galoma gretinti su tokis nuyelnivius is žinomes
pirmysis mūsų florishts vardais, kaip K. Klukas is S.B.
Jundzilas. Pabizos herbaro duomenis Hryniewicki panau-
dojo kaip medžiagq savo veikalui "Tentamen floris lith-
uanis" (1933 m.).

Ne visas Pabizos herbaras išliko iki mūsų laiky. Jau
Hryniewicki 1913 m. berado apve du trūsdalies mro herbaro,
nus jame visiskai nebuvo tokis žimys, tarp varpinis,
plūdinys, vidnypinis, kuzimaisiedis, lipaisiedis is graisa-
žiedis. Ši spornis augalis (samanis is lrtpinis) herbaro
išliko tik maia dale - tas herbaras saugomas Vilniaus
Valst. Universiteto Botanikos katedroy. Tq herbarq mīdaro
37 parypdčiai samanis, mivmhty Palangos apylinkis, is 117
parypdčis įvairius lrtpinis.

Krygnevichis didesniąją rastojo herbare dalį išsiunčė į Odesą, kur jį profesorius iki pirmojo pasaulinio karo. Ten tas herbaras, turėjęs, be kita ko, ir šio. Ketingos menualyne liko tik 229 Pabizės herbaro lapai, kurie 1930 m. buvo perduoti VDU Botanikos katedrai Kaune, o 1940 m. atgabenti į Vilniaus Valst. universiteto Botanikos katedros herbarą. Šis J. Pabizės herbaras likutis yra apnėštas. Tarp kitų jame randame ir daugelį kultūrinių, daugiausia dekoratyvinių arba vaistinių, augalų, kuriuos J. Pabizė augino menualyne darose. Daugiausiai to herbaro augalai, darp aiškėja iš etikičių, daugiausia surinkti 1820-1838 m. laikotarpiu, bet yra ir anktesnių, ypač to laikotarpio, kai J. Pabizė gyveno ir dirbo Kateružje (1812-1816 m.). Beveik jame herbare ir augalų, gautų iš pašėstams, kurie gyveno kitose šalyse ir su kuriais ji palaikė ryšius. Šis Vilniaus universiteto prof. J. Volfango jame buvo garsus herbarinis lapas. Tavo nuostu, J. Pabizė nysdavo, į Vilniaus universitetą, patikrinti abgutinai apibūdintų augalų herbaro lapus.

Kitas J. Pabizės paliktasis turtas - tai jo raštai. Pagrindinis jo veikalas - „Botanika arba Taislių Auguminių“, parašytas žemaičių kalba, savotiška rašyba, kurio antraste atrodo taip: „Taisylos auguminių, koremy taalpyras augimys liegsaal raastonyt taip muurosyts taup nehorios svetralys no prjungymo abladny prajoowa vytkala yr soasazynei waardau taisytyne žemaitysake no lootiknyzakeys“. Šios knygos rankraštys yra 64 psl. įšangeris 980 psl. pagrindinio teksto. Jis buvo užbaigtas 1843 m.

Šis veikalas J. Pabizė tikėjosi išleisti dar gyvas būdamas (bet pinigai - 1000 olandiškos monetų - buvo išminti srausdinimui), tačiau autorius mirė 1849 m. spalio 30 d., nebaigus

darbo ir neįspausdintas tos knygos. Pirigai buvo išleisti kitiems reikalams, o rankraštis pateko į Kauno Kunigų seminarijos biblioteką. Dalį šio reikalo, apimančią augalų morfologiją ir augalų vardyną (lietuviškai lotyniškai), 1900 m. išleido „Dirvos“ leidykla Amerikoje. Tekstas buvo perrašytas; lietuvių kalba. Šio reikalo morfologinė dalis savo turiniu labai panaši į prof. S.B. Jundzilo vadovėlį „Proczutki botaniki“ („Botanikos pradmenys“) II dalį, parašintą „Nauka wyrazow“ („Terminų mokslas“). Tai rinkinys, nors nepilnas, spausdintas J. Pabio's darbas iš botanikos mities.

Rankraščius J. Pabio patiko labai daug. M. Valančius mirė 7 jo religinio turinio knygas (apie 3000 psl.), kuriose dauguma nurodyti pamokslai, ir 9 mokslinio turinio knygos, būtent: 1. Nomenclator Botanicus seu comparatio veteris Botanicae ad nomina Botanicae systematicae (Botanikos vardynas, arba senovės botanikos palyginimas su sistematine botanikos vardinu), 36 lakštai (im folio).

2. Skutki lekarstkie niektorych roslin i sposob uzycowania tychze w rozmaitych chorobach, wyciag z dzieła Symona Syreniusa, Doktora Akademii Krakowskiej (Kai kurie augalų gydomosios ypatybės ir būdas joms panaudoti įvairių ligų atvejais, paimta iš Simono Syreniaus, Krakovo akademijos daktaro, reikalas), 123 ketvirtiniai lakštai.

3. Źydys Bieleu Augmenicyonu latin-żemajtiuu, 328 ketvirtiniai lakštai.

4. Saggi Balsenicyonu bieleu żemajtiu - lotynicyonu, 253 ketvirtiniai lakštai.

5. Teylos Augimiu arba Botanika, 316 lapų (im folio).

6-9 neušbaigtos rašyti knygos: Vėlykolas augimui
sugadintum; Inkstis vėlykolas augimui sugadintum;
Kvokle augimui sugadintum; Botanika pocietkova
(Pradini botanika).

Jau minėto spausdinto Pabirios rankalo įtartinai
minimi šie jo rankašėrai:

1. Dictionarium botanicum latino - samogiticum
(lotyniškai - žemaitiškai botanikos žodynas). Turi
1400 su viršum vardų.

2. Rankraštis (144 psl. nr 16) apie ligas bei atskiro
užnardijimo, sudarytas iš 5 dalių: I. Apie slogas
plaučius, II. Apie slogas nosies, III. Apie slogas dūdičius
iš nosies, IV. Apie durnulį iš nosies, V. Apie durnulį iš slogas
smaugranėčių.

3. Diktavos (4 lapai in folio) rankašėris, kuriame,
matyti, labai plačiai buvo aprašyta, kaip dabias ligas
gydyti nurodysa žolė.

4. Straipsnis apie taujaisolį (žyvataisolį, dangdo-
vį didesniąją - *Chelidonium majus*).

5. Keletas lenkiškų rankašėrų, kuriuose parašyta apie
virokias ligas, žoles vaistus, virokius namines „rootas“ i.t.t.

B. Kryševičius mini lenkišką Pabirios rankaštį „Uwagi
tyczące się ułożenia doskonałej flory ziemskiej“ („Pastabos,
būsimosios gausiosios žemaitiškų floros sutvarkymas“),
kuriame botaninė nomenklatura aiškinama žemaitiškai iš
nurodomos taikytos, kaip reikia kurti naujus augalų pavadi-
nimus ir kaip panaudoti lietuvių vartojamus pavadin-
imus mokslinei terminologijai.

Botanikos žodyną J. Pabrėža buvo pranešęs kelis re-
daktorus, kasrūt nris daugiau jį papildydamas. Lietuvos TSR
Mokslų akademijos Lietuvos bibliotekos rankraštyne yra ušimbi-
las jo 8 lapų lin foliol žodynėlis „*Dictionaryum Botanicum da-
tino - samogitium*“, kuris apima 860 numeruotus augalus
varden. Tas žodynas vėliau, matyt, buvo papildytas is nau-
jai pirašytas. Jo gale pirstuku pirašyta 1821 m. data.
Prieš karą Botanikos žodyno redaktoris buvo gavusi is die-
tunis Mokslo Draugijos Vilniuje archyvo J. Pabrėžos lenkiš-
dai - lietuniskai - lotyniskų augalų varden sąrašą 1 k antraštei,
apimantį 890 augalų varden. Kėtingos mienvalyno archyve
prieš antrąjį pasaulinį karą buvo J. Pabrėžos rankaštie tolia
antrašte: „*Waardaa taigshygnae Augimiau atrinardantuu
Augminygzisoo Žemaitygnuee* - Surasyta 1834 m. Kėtingoje.“
Pagalbrau paskutinis Pabrėžos Botanikos žodyno rankaštie,
sudarys dalį jo vikalas „*Botanika arba Taisliuu Au-
guminiu*“, yra datuotas 1843 m. Sudarydamas žodyną is
noridamas numeruoti rašyba is gramatikh, J. Pabrėža pa-
laiki ryšius su D. Poška.

Šiuo metu Pabrėžos rankaščiai savo turiniu, k
abijonis, parano. Tačiau jie turi didelį reikimį kaip dalies
paminklų, jie vertingi tiriantum lietuvių kalbos istoriją
kaip mienas pirmųjų lietuvių rašybos pavyzdžių is t. t. Šie
rankaščiai taip pat duoda daug mėsiragos botanikos
terminologijai. Beods, iki šiol jie dar nesulauki paban-
damo dalimininkų dimeris is įvertinimo.

Pabrėža buvo labai darbitas is produktyvus moks-
lininkas. N. Valančius jį taip apibūdina: „Be gala
darbu tas zokavinks, vichumet nespie. Woz atkalbrijes

7
potenus ir kitus apesjus ārgus, otrā ir skienes
rassa. Protams Dievi jām arisi, ir suitek tūtingg po-
ng, kuru parassitas par ij kringas iraspausdines, imo-
niems apskielotum! "

Tācīau tūtingiems fudalamu nerūpijo moksles. To-
dīl J. Pabīāis parāšytē veikalai taip ir līko rānkrāsērais
mēnuolyno archyve ir isgulejo ten riekieno restaitomi dau-
giāu darp 50 metus. Mēnuo tuo metu paklausos tokio spe-
cialaus tūnro mokslo veikalams, darp jo "Taislens Augu-
minis". Tai būv maīdaug augales morfologijas ir sistematī-
los nodomelis autistajai mokyklai, o vīdāvius Pilovāus un-
versitē, tokios mokyklos lieturoji nebūv. Aktualēmi tuo
metu būv Pabīāis darbai apē līgē gydymā īdēmis.
Tācīau autonius rēturējo rūsīs un lēidyklorēmis, ir jo para-
šytos dūggos līko īmōnims rēpēcēnamos.

J. Pabīāis būty dar daugīāu nūvīty botānīkos mītygi,
jēgu jām atīmdaro daug lāiko ir todīl tūkdi dērbē moks-
līj darbā. M. Kalanīcis rāso, ka J. Pabīāis īstīrās valan-
das dardīs klauydarori īspācīntres. O tūvīt galvojē dar dau-
gēlī kītē rēlogīnys parōgē, galēma īrīvācīdēvoti, karp mācīa
lāiko jām klīhdaro mōkīvīam darbū.

Rīnhdamas augales pabīāis, pācīvāis ir kītose sunhāi
pēcīnamore mītose, J. Pabīāis dācīnai mūklāhdaro parāpys īs-
raro dānfratys, kūrē tokī darbā lāiki kūrēgo "stonui" rēpōdē-
ramu ir rēnāudēngu. Tācīau būv ir tokīz amēnys īs īntelī-
gentys tārpo, kūrē J. Pabīāis mīlāi padīdaro, dūvdamī jām
arhī ir vācīmēlī klīonui, mācīto ir kītē mīhālīngys dalykys.

J. Pabizis buvo ypatingai populiarius pagavęs
žmonių tarpe. Jis pagarsėjo savo gražiais pamokslais,
taip pat ir tuo, kad rūpestingai mokydamas vaikus,
teikdamas pagalbos negalintiems. Daugeliu atsiminga Pa-
bizis buvo labai jausmus; kun. Antanas Strada.

"Is Mokslų istorijos Lietuvoje" I, V., 1960

Psl. 34-40.